

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Eleştirel Gerçeklik ve “Dünya Beşten Büyüktür Söylemi” Bağlamında Türkiye’nin Küresel Düzen Talebi

Türkiye's Demand For Global Order in The Context Of Critical Realizm and "The World Is Bigger Than Five Discourse"

Furkan KAYA^{a*} Mesut ÖZCAN^b Soner DOĞAN^c

^a Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7589-1117

^b Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortaoğu Çalışmaları Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6807-4896

^c Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8696-3136

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 16 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Dünya beşten büyüktür,

Türk dış politikası,

Eleştirel gerçeklik

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 25, 2022

Accepted: October 16, 2022

Keywords:

The world is bigger than five,

Turkish foreign policy,

Critical gerçeklik

ÖZ

Bu makale, Türk dış politikasını ve küresel konumunu yeniden tanımlama arayışını analiz etmek ve anlamak için içsel ve dışsal unsurları da dikkate alarak mevcut argümanlara bir alternatif oluşturmaya odaklanmaktadır. Bu makalenin temel amacı, 2000 sonrası dönemde değişen Türk dış politikası dinamiklerini ve artan kabiliyetlerini dikkate alarak Türkiye'nin küresel sistemin yapısına yönelik yaklaşımını eleştirel gerçeklik bağlamında değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmanın birinci amacı Türkiye'nin uzun yıllardan bu yana bölgesinde yaşanan çatışmaların/krizlerin çözümü, küresel barışın ve adaletin sağlanması için öne sürdüğü “Dünya Beşten Büyüktür” söylemini bir model olarak analiz etmektir. Çalışma bu çerçevede sadece mevcut dış politika dinamiklerini yorumlamayı değil, pozitivist yaklaşıma bir alternatif sunmayı da hedeflemektedir. Çalışma temelde pozitivist yaklaşımın olaylara ve mevcut konjoktüre odaklanarak bir dış politika tahlili yapmasının eleştirisini yapmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Bhaskar ve Patokami'den yola çıkarak fail ve yapıyı kullanmakta, Gramsci'nin ve Cox'un ise hegemonya yaklaşımını benimsemektedir. Makalenin temel iddiası, eleştirel gerçekliğin dış politika analizinde ana akım teorilere göre daha açıklayıcı ve yorumlayıcı bir tahlil imkânı sunduğudur. Makale bu doğrultuda ontolojik sorgulamanın önemine dikkati çekerken, diğer yandan Türkiye'nin küresel sisteme yönelik eleştirilerini ve çözüm modelini eleştirel gerçeklik bağlamında tartışmaktadır.

ABSTRACT

This article focuses on creating an alternative to existing arguments, taking into account internal and external factors, in order to analyze and understand Turkish foreign policy and its quest to redefine its global position. The main purpose of this article is to evaluate Türkiye's approach to the structure of the global system in the context of critical realism, considering the changing Turkish foreign policy dynamics and increasing capabilities in the post-2000 period. In this context, the first aim of the study is to analyze the discourse of "The World is Bigger Than Five", which Türkiye has put forward for the resolution of conflicts/crises in its region for many years, and to ensure global peace and justice, as a model. In this context, the study aims not only to interpret the current foreign policy dynamics but also to offer an alternative to the positivist approach. The study basically criticizes the positivist approach to making a foreign policy analysis by focusing on events and the current conjuncture. In this direction, the study uses agency and structure based on Bhaskar and Patokami and adopts Gramsci's and Cox's hegemony approach. The main claim of the article is that critical realism offers a more explanatory and interpretive analysis opportunity in foreign policy analysis than mainstream theories. While drawing attention to the importance of ontological inquiry in this direction, the article also discusses Türkiye's criticisms of the global system and its solution model in the context of critical reality.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kayafurkan93@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

With the new order established after the Second World War, criticisms of the theories and theorists emerged in the field of international relations began. It has been stated that the main theories such as different interpretations of the Cold War, realism, and liberalism are insufficient in explaining international politics. In this direction, in international relations, between Kantian idealists and realists (especially E. H. Carr's criticisms of idealism), between traditionalists and positivists in the post-1950 period, between realists and liberal interdependence theorists in the 1970s, and between positivists and post-positivists in the 1990s, the four "great debates" among international relations theorists affected the future and transformation of the discipline. These debates, which are decisive in the development of international relations, have also triggered the emergence of different theoretical and scientific approaches.

Considering the factors that determine the orientation of Turkish foreign policy in this environment, it can be stated that threat perception, alliance structure, capacity, survival and the structure of the international system are effective. It is noteworthy that premises of positivism, which was the prevalent epistemological position in the international relations discipline of the period, were used effectively in the explanation of Turkish foreign policy. It is seen that different forms of realism take place in the center of foreign policy analyses from this period until today.

The regional and global system, which entered the process of restructuring in the post-Cold War period, faced a new challenge in the 2000s. The September 11, 2001 terrorist attacks on the USA, which was accepted as the hegemonic power of the system, had local, regional, and global consequences. Washington's placing the war on terror at the center of its foreign policy and the subsequent invasions of Afghanistan and Iraq led to the emergence of failed states on a regional scale, and the rise of non-state armed actors in regional and global politics. In such a period, it is generally accepted that the traditional foreign policy and security perception in Türkiye has begun to undergo a structural transformation due to both internal and international developments.

The change in the hegemony over time has enabled the AK Party to create a more integrative policy in terms of foreign policy, security policies, medium and long-term goals and strategies, in the context of civil-military, state-society, decision-making and actors-bureaucracy relations since the 2010s. In other words, ensuring political, military and social consolidation in domestic hegemony has led to the emergence of a more holistic line at the point of common goals. Reflections on increasing regional conflicts and crises in Türkiye and the failure of international actors to find a solution have caused Türkiye to increase its criticism of the global order. It can be argued that Erdogan's demands, which he has brought to the fore since his Prime Ministry years and continued to emphasize during his Presidency with the aim to find a solution to the injustices of the global order, stand out as a new understanding for which Türkiye seeks the support of the international community. It can be argued that this approach, according to which President Erdogan wants the United Nations structure to be reformed and built on the understanding of "The World is Bigger Than Five", has both an internal and an international dimension and hegemonic depth.

In other words, President Erdogan's criticism of injustices in the global arena has started to turn into a model and soft power element that he can use in his foreign policy for Türkiye in recent years. Erdogan's call that "the structure of the United Nations should be changed in order to build a more inclusive and just order and a sustainable peace" is one of the important demands that Türkiye can share with the global community. This call of Türkiye is also noteworthy because it envisages a more sharing and justice-centered system instead of the current status quo order. The purpose and scope of the call "The World is Bigger Than Five" may be overlooked by the UNSC members, as it mostly aims to change the structure of the UN Security Council and to increase the powers and duties of the General Assembly. However, this call, made at a point where representatives from different segments voice the need for reform, may lead to the adoption of different groups.

This model also finds its place in Tayyip Erdoğan's criticism of the global order;

- A fairer order,
- An equal representation,
- Building stability and security,
- Countries use their own resources for the welfare of their own people,
- It includes the aims of building a structure in which countries can effectively use their political, economic, social, cultural, educational, and psychological elements. Similarly, Türkiye supports the security infrastructures of instability-dominated countries and supports the reform and strengthening of weakened state structures.

This article focuses on creating an alternative to existing arguments, taking into account internal and external factors in order to analyze and understand Turkish foreign policy and its quest to redefine its global position. The main purpose of this article is to evaluate Türkiye's approach to the structure of the global system in the context of critical realism, taking into account the changing Turkish foreign policy dynamics and increasing capabilities in the post-2000 period. In this context, the first aim of the study is to analyze the discourse of "The World is Bigger Than Five", which Türkiye has put forward to resolve conflicts/crises in its region for many years and to ensure global peace and justice as a model. The study aims not only to interpret the current foreign policy dynamics, but also to offer an alternative to the positivist approach. In this direction, the study uses agency and structure based on Bhaskar and Patokami, and adopts Gramsci's hegemony approach. The main claim of the article is that critical realism offers a more explanatory and interpretive analysis opportunity in foreign policy analysis than mainstream theories.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni düzen ile birlikte uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıkan teori ve teorisyenlere yönelik eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Eleştiri konularının temelinde Soğuk Savaşın farklı anlamlandırılması, realizm, liberalizm gibi ana teorilerin uluslararası politikayı açıklamada yetersiz kaldığı tezleri yer almıştır. Bu doğrultuda uluslararası ilişkilerde iki savaş arası dönemde Kantçı idealizm ile realistler arasında (özellikle E. H. Carr'ın idealizme getirdiği eleştiriler¹), 1950 sonrası dönemde gelenekçilerle pozitivistler arasında, 1970'lerde realistler ile liberal karşılıklı bağımlılık teorisyenleri arasında ve 1990'lı yıllarda pozitivistler ile post-pozitivistler arasında yaşanan dört "büyük tartışma" disiplinin geleceğini ve dönüşümünü etkilemiştir (Jones, 200, s. 147-148). Uluslararası ilişkilerin gelişiminde belirleyici olan bu tartışmalar, farklı teorik ve bilimsel yaklaşımların ortaya çıkmasını da tetiklemiştir.

Bu tartışmalar içerisinde yer alan ve temelde bilim felsefesi olarak kabul edilen, aynı zamanda daha çok materyalist bir ontolojiye önem veren eleştirel gerçeklik, Roy Bhaskar tarafından geliştirilmiştir. Bhaskar'ın geliştirdiği ve sosyal bilimlere yönelik pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımları eleştirmek için kullanılan eleştirel gerçeklik, yeni olmasına karşın uluslararası ilişkiler çalışmaları için önemli çıkarımları olan, realizm ile karıştırılmaması gereken bir yaklaşımdır (Bhaskar, 1978, s. 10). Toplum bilimlerinin, tıpkı doğa bilimleri gibi bilimsel olarak incelenebileceğini savunan eleştirel gerçeklik temelde bir kuram olmaktan ziyade yeni bir sosyal bilim yöntemidir (Yalvaç, 2010, s. 5).

Pozitivist bilimlerin toplumu göz ardı ettiği ve onu açıklamakta yetersiz kaldığını savunan Bhaskar, pozitvizme karşılık yeni bir alternatif arayışına girişmektedir. Pozitivistlere göre daha çok ontolojiye odaklanan eleştirel gerçeklik, insan düşüncesinin dışında yapılanmış, derinliği ve katmanları olan bir gerçekliğin olduğunu savunur. Geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarına bakıldığında genel olarak pozitvizm yöntemiyle ilgilendikleri ve doğa bilimlerine odaklandıkları görülmektedir. Başka bir ifade ile olayları açıklarken daha çok deneysel yöntemlere başvuran pozitivistler, temelde epistemoloji ile ilgilenmektedir.

Bu noktada pozitvizmden ayrılan eleştirel gerçeklik, tanımlanabilir bir toplumsal ontolojiyi benimsemektedir. Yalvaç'a göre eleştirel gerçeklik görülmeyen ancak gerçek yapılar, toplumsal yapıları (*agents*) ve davranışlarını ortaya çıkarıcı mekanizmalar ile nedensel ilişkilerden bahsederken siyasal gerçekçilikten çok daha farklı bir ontolojiye atıfta bulunmaktadır (Yalvaç, 2010, s. 7). Toplumsal (sosyal) ilişkiler, Bhaskar için ontolojinin ana öznesidir. Bu yönüyle eleştirel gerçekliğin Marksizm'den etkilendiği değerlendirilebilir (Bhaskar, 2011, s. 179-221). Ozan'ın Andrew Sayer'den yola çıkarak ortaya koyduğu ilkelere göre eleştirel gerçeklik kuramının temel varsayımları şu şekilde sıralanabilir;

- Bizim ona dair bilgimizden bağımsız bir dünya mevcuttur. Bu bilgi yanlıştır ve temelde kuram yüküdür (*theory-laden*).

¹ Bkz: Carr, Edward, H., (1978). "The 20 Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations", Londra: The Macmillan Press.

- Doğal ya da sosyal nesnelere zorunlu olarak nedensel güçlere veya yapma biçimine, tikel duyarlılıklara (*particular susceptibilities*) sahiptir.

- Yalnızca olaylardan değil, bu olayları ortaya çıkarma güç ve yetisine sahip nesne ile yapılardan oluşan dünya farklılaşmış, tabakalamıştır (Ozan, 2001, s. 11).

Buna göre eleştirel gerçeklik, algılanabilen ve gözlemlenebilen dünyanın dışında bir gerçeklik olduğunu savunur. Bu teze karşı pozitivistler ise gözlenen ve deneyimlenen olayları merkeze alırlar. Bu durum pozitivistler ile eleştirel gerçekçiler (realistler) arasındaki en önemli farklılıkların başında gelmektedir. Bhaskar, pozitivistlerin gerçeklik ile ilgili yorumunu reddeder. Ona göre Batı'daki bilimsel arayışlar, pozitivistlerin epistemolojisi merkeze aldığı ancak, ontolojiyi göz ardı ettiği bir durumdur. (Sunar, 2007, s. 89). Eleştirel gerçeklik, görüngeleri, mekanizmaları, yapı ve süreçleri kapsayan geniş bir açıklama ve anlama sürecini öngörür (Bhaskar, 2017, s. 15). Bhaskar, çalışmalarında genel olarak Hume, Hegel ve Popper'ın ortaya koyduğu fikirlerin (ki bunların çoğunluğu pozitivisttir) yeterliliğini tartışmakta ve onların görüşlerine karşı alternatif oluşturma girişiminde bulunmaktadır.

Bhaskar, hem *A Realist Theory of Science* hem de *Naturalizmin Olanaklılığı* başlıklı çalışmalarında deneyselciğe yönelik eleştiriler getirirken, aynı zamanda ontolojiyi yeniden tanımlamaya çalışmaktadır (Bhaskar, 1978, s. 26-35) (Bhaskar, 2017, s. 43). *A Realist Theory of Science* başlıklı çalışmasında bilim alanının unsurlarını geçişli (*transitive*) ve geçişsiz (*intransitive*) unsurlar olarak ayıran Bhaskar, geçişli unsurları bilimin epistemolojik, tarihsel ve toplumsal unsurları, geçişsiz alanı ise ontoloji alanı olarak ele alır (Karcı, 2017, s. 100). Eleştirel gerçeklik felsefesinin temel metinleri olan bu çalışmalarda Bhaskar, epistemolojiye odaklanmanın ontoloji bağlamında oluşturduğu boşluğa ve “pozitivistizm ile hermenötik”, “toplumculuk ile bireycilik”, “yapı ile aktör”, “amaç ile sebep” arasındaki ilişkilere dikkati çekmektedir. Çalışmalarında, temelde doğa ve toplum bilimleri arasındaki ilişkiye yönelik eleştirel bir yaklaşım getiren Bhaskar, her şeyden önce, sosyal bilimlerin fen bilimleri karşısında “doğası gereği” daha az bilimsel olduğu yargısına karşı açıklayıcı çözümler ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan pozitivistleri indirgemecilik ile suçlayan Bhaskar, dünyayı da tabakalaşmış ve farklılaşmış boyutlar üzerinden ele almaktadır. Toplumu daha çok bireylerin yeniden ürettiği veya dönüştürdüğü yapılar, pratikler ve ulaşım toplumu olarak tanımlayan Bhaskar, aynı zamanda toplumu analiz ederken Marksizmin varsayımlarına başvurmaktadır (Kolasi, 2018, s. 931-958). Sosyal etkinliklerin tarihsel, karşılıklı-bağımlı ve karşılıklı-bağılantılı olduklarını öne süren Bhaskar, fenomenlerin, faillerin ve olayların anlaşılması için betimsel yeterliliğin önemine dikkati çekmektedir. Failleri, sebepleri ve nedenleri merkeze koyan Bhaskar, bir eylemin olması için bir sebebin olması gerektiğini ve sebeplerin olması için de başka nedenlerin olması gerektiğini vurgular. Başka bir ifade ile deneyselciğin bir sonucu olan “A varsa B de vardır” düşüncesi her zaman için mutlak doğru değildir. Örneğin Waltz bilimsel yasaları tanımlarken pozitivist nitelikte bu tür varsayımlar yaparak değişkenler arasında “A öyle ise B sonucu çıkar” yaklaşımına karşı, eleştirel gerçeklik; B'nin ortaya çıkması için başka nedenlere de ihtiyaç olabileceğini vurgular (Yalvaç, 2010, s. 8).

Eleştirel gerçeklik sosyal bilimlerin metodolojik ve epistemolojik sorunlarına odaklanması, söz konusu bilim felsefesinin Marksist gelenekle karşılaştırılmasına neden

olmaktadır. Marksizm de tıpkı eleştirel gerçeklik gibi pozitivizme karşıdır. Nitekim, Bhaskar'ın öne sürdüğü fikirler, Marksizm ile benzeşmektedir. Deney ve gözlemin dışındaki üçüncü yola bakmaları en önemli ortak noktalarıdır.

Eleştirel gerçeklik varsayımının uluslararası ilişkilere uygulanması ise temelde iki yöntem üzerinden mümkün hale gelmiştir. Bunlardan birincisi eleştirel gerçekliğin önemli temsilcilerinden biri olan Heikki Patokami'nin öncü kitabı *After International Relations* sayesinde olmuştur (Patokami, 2001:28). Patokami'nin temel amacı uluslararası ilişkiler disiplininin ana omurgasını oluşturan problemi doğru bir şekilde tespit ederek, Hume ve Kant'tan bu yana süregelen gerçekçi olmayan temelleri ortaya çıkarmaya, onların yerine gerçekçi bir ontoloji ile metodolojiyi ortaya koymaktır (Jones, 2002, s. 148). Patokami, temelde içerisi/dışarıyı ayırımı yapmakta ve klasik kuramcıların odaklandıkları uluslararası sistemin anarşik hali dışında bir de içerisi ile ilgilenmektedir. Böylece pozitivistlerin öne sürdüğü doğal durumun dışına çıkarak yerel ve uluslararası alan ikiliğini aşan yeni bir analiz seviyesi belirlemeye çalışmaktadır. Eleştirel realistler, epistemolojiye sıkıştırılmamış bir seviyeye işaret ederek uluslararası sorunları yeniden anlamaya ve bir çözüm sağlamaya uğraşmaktadır.

Eleştirel gerçekliği önemli kılan bir diğer nokta ise bilim felsefesinin, sosyal ilişkileri, uluslararası ilişkilerin bir konusu haline getirerek Marksizme yaklaştırmasıdır. Bu noktada Bhaskar'ın ve Patokami'nin işaret ettiği fail, yapı ve analiz düzeyi Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırması çerçevesinde daha net anlaşılabilir. Marx'ın yapı eksenindeki görüşlerden etkilenen isimlerden biri olan Gramsci, hem üstyapıya odaklanmış hem de yer yer tarihsel blok, aydınlar, organik kriz, sivil/politik toplum ekseninde hegemonyayı ele alır. (Dural, 2012, s. 309-311). Hegemonyayı temelde zorlama ile rızayı birleştiren sosyal ve politik bir kontrol biçimi olarak ele alan Gramsci, hegemonya için gücün yanı sıra rızanın da olması gerektiğini vurgular. Bir grubun veya sosyal sınıfın diğerleri üzerinde kurmuş olduğu etki ve bu gruplar arasında gelişen ilişki hegemonik hale gelir. (Ekren, 2022, s. 150) Burada realistlerin öne sürdüğü sert güce ve kapasiteye dayalı bir zor kullanmanın yanı sıra aynı zamanda ahlaki normları da içeren ve temelde rızaya dayalı bir liderlik düşünülmelidir. Devlet ile sivil toplum arasındaki karşıtlıkları inceleyen Gramsci için politik toplum ile sivil toplumun birleşiminden ortaya çıkan hegemonya, rıza tahakkümü ile meşrulaşır. (Gramsci, 1997;312) Cox'a göre küresel düzeyde şekillenen hegemonya bir bakıma ulusal seviyedeki sınıfsal hegemonyanın bir devamıdır. (Ekren, 2022, s. 151).

Bu açıdan hem Cox'un uluslararası düzeyde ele aldığı hegemonya kavramı ve hem de Yalvaç'ın hegemonik derinlik (gerçek olanın farklı yönlerini kapsayan derinlik) ve ontolojik derinlik (gerçek olarak var olan derinlik) kavramları, gerçekçi bilim felsefesine dayandığı için uluslararası ilişkileri ve dış politika uygulamalarını anlamada önemli bir alan açmaktadır (Yalvaç, 2017, s. 171). Bu anlamda pozitivistlerin göz ardı ettiği unsurları da dikkate alan eleştirel gerçeklik faillerin, içerideki unsurların ve uluslararası yapıların durumunu analiz sürecinin bir parçası haline getirir. Böylece salt devletleri değil, sosyal ilişkileri de uluslararası ilişkilerin bir unsuruna dönüştürür ve pozitivistlerin düştüğü hataya düşmemeye çalışır. Yine burada Bhaskar'ın sosyal etkinliklerin, tarihsel, karşılıklı bağımlı ve karşılıklı bağlantılı oldukları fikri üzerine kurulu olan dönüşümsel modelinin bir benzeri olan ve Joseph tarafından

ortaya konulan dönüşümsel toplumsal gerçeklik modeli de hegemonyanın yapısal ve fail yönlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Yalvaç, 2014, s. 119-131).

Bu doğrultuda bu makale, Türk dış politikasını ve küresel konumunu yeniden tanımlama arayışını analiz etmek ve anlamak için içsel ve dışsal unsurları da dikkate alarak mevcut argümanlara bir alternatif oluşturmaya odaklanmaktadır. Bu makalenin temel amacı, 2000 sonrası dönemde değişen Türk dış politikası dinamiklerini ve artan kabiliyetlerini dikkate alarak Türkiye'nin küresel sistemin yapısına yönelik yaklaşımını eleştirel gerçeklik bağlamında değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmanın birinci amacı Türkiye'nin uzun yıllardan bu yana bölgesinde yaşanan çatışmaların/krizlerin çözümü, küresel barışın ve adaletin sağlanması için öne sürdüğü "Dünya Beşten Büyüktür" söylemini bir model olarak değerlendirip analiz etmektir.

Çalışma bu çerçevede sadece mevcut dış politika dinamiklerini yorumlamayı değil, pozitivist yaklaşıma bir alternatif sunmayı da hedeflemektedir. Çalışma temelde pozitivist yaklaşımın olaylara ve mevcut konjonktüre odaklanarak bir dış politika tahlili yapmanın eleştirisini yapmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Bhaskar ve Patokami'den yola çıkarak fail ve yapıyı kullanmakta ve ayrıca Gramscian hegemonya yaklaşımını benimsemektedir. Makalenin temel iddiası, eleştirel gerçekliğin dış politika analizinde ana akım teorilere göre daha açıklayıcı ve yorumlayıcı bir tahlil imkânı sunduğudur. Makale bu doğrultuda ontolojik sorgulamanın önemine dikkati çekerken, diğer yandan Türkiye'nin küresel sisteme yönelik eleştirilerini ve çözüm modelini eleştirel gerçekçilik bağlamında tartışmaktadır.

Soğuk Savaş'tan 90'lara Türk Dış Politikası*

İki kutuplu uluslararası ilişkiler sisteminin hâkim olduğu dönemde yaşanan küresel sorunların açıklanması için realist teorisyenlerin devleti, yapıyı ve anarşi ortamını öncelendiği görülmektedir. Bu çerçevede realist kuramın öncü isimleri olan Carr'ın idealistlere yönelik eleştirileri ile şekil bulan yaklaşımı realizmin düşünsel yönünün güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İdealistleri günün gerçekliğini göz ardı etmekle suçlayan Carr, idealizmin olması gerekene odaklandığını, bunun yerine uluslararası sorunların analiz edilebilmesi için olana odaklanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada evrensel ahlakîyetçiliğe karşı çıkan Carr, Machiavelli'nin inşa ettiği çizgi üzerinden güç ilişkilerine bakılması gerektiğini savunur (Eralp, 2011, s. 70-71).

E. Carr'ın çalışmaları ile öne çıkmaya başlayan pozitivism, sonraki dönemde temel güç ilişkilerini merkeze alan Hans J. Morgenthau ve yapıyı dikkate alan Kenneth Waltz gibi isimlerin çalışmaları ile zenginleşmeye başlamıştır. Diğer taraftan David Singer ve Morton Kaplan gibi davranışsalci kuramın savunucularının çalışmaları ve pozitivismeye yönelik eleştirileri ile uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yeni tartışmalar yaşanmaya başlamıştır (Ülman, Peker, Ağcan, 2011, s. 18).

Ancak bu dönemde temel kuramcılarının öne sürdüğü varsayımların temelde benzer aktörlere ve analiz düzeylerine odaklanması, uluslararası alanı güç ilişkileri bağlamında açıklayan ve temelde çatışmanın doğasını açıklamasındaki benzer akıl yürütmeleri benimsemeleri realist kuramın kendi içerisinde özerk bir gerçeklik alanı inşa etmesine neden

olmuştur (Morgenthau, 2005, s. 18). Bu dönemde anarşi, güvenlik algısı ve yapı davranışları belirleyici unsurlar olarak görülmüştür.

Bu ortam içerisinde Türk dış politikasının yönelimini belirleyen unsurlara bakıldığında, tehdit algılaması, ittifak yapısı, sahip olunan kapasite, hayatta kalma ve uluslararası sistemin yapısının etkili olduğu ifade edilebilir. Dönemin uluslararası ilişkiler disiplini belirleyici kuram olan pozitivist öncüllerin Türk dış politikasının açıklanmasında etkin olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemden günümüze kadar dış politika analizlerinin merkezinde realizmin farklı formlarının yer aldığı görülmektedir (Aras, 2014, s. 405, Baba ve Önsoy 2016, s. 10, Evaghorou, 2009, s. 234, Landau, 1995, s. 63).

Öte yandan bu dönemde her ne kadar ağırlıklı olarak pozitivist argümanlara başvurulmuşsa da Türk dış politikası yapımında karar vericilerin, aldığı kararlarda salt realist varsayımların belirleyici olmadığı da ifade edilebilmektedir. Örneğin daha çok 1980'lerle birlikte uluslararası ilişkilerin açıklanmasında ağırlık kazanan argümanların da kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Demirtaş, 2014, s. 110-122). Nitekim sonraki yıllarda karar verici aktörlerin Batılı kurumlara katılımında (NATO üyeliği ve Avrupalı diğer kurumların bir parçası olma noktasındaki çabaları) sadece güvenlik algısı üzerine değil aynı zamanda Türkiye'nin kendini Batılı olarak tanımlamasının da etkisi bulunmaktadır.

Benzer şekilde Türkiye'nin jeopolitik anlayışı da Batılı kimliği, sivil-asker ilişkileri, milliyetçi faktörler ve diğer içsel unsurların anlayışından etkilenmiştir. Kemalizmin seküler ve Batı merkezli yorumu, milliyetçilerin Turancı yaklaşımı ve İslamcılarının politika yapımında etkin oldukları dönemde İslam coğrafyası ile güçlü bağlar kurma arayışında da bu kimliksel algılamaların etkisinden bahsedilebilir (Aydınlı, 2020, s. 77-79). Ancak özellikle Soğuk Savaş döneminde içsel unsurların dış politika analizinde ve uluslararası sorunların anlaşılmasında göz ardı edilmesi pozitivist yönelimin ağırlık kazanmasına yol açmıştır.

1970'li yıllardan itibaren pozitivistlere karşı çıkan liberal, yapısalcı, konstrüktivizm, post-yapısalcı ve eleştirel kuramların giderek güç kazanmasına paralel olarak uluslararası ilişkiler disiplini yeni unsurların analiz seviyesine dahil edildiği görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yapısal bir değişim geçiren uluslararası siyasi sistemin, farklı kuramlar tarafından yeniden ele alındığı bilinmektedir. Bu çerçevede bu kuramlardan biri olan eleştirel gerçekliğin hem uluslararası sistemin değişimini hem de Türk dış politikasının analizini yapısal ve ontolojik olarak tartışmaya açabileceği ifade edilebilir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türk dış politikasının dinamiklerini ve yönelimlerini etkilemiştir. Bu döneme kadar tehdit algısının merkezi rol oynadığı Türk dış politikasının, 1990'lı yıllarla birlikte hem politik ve sosyal hem de ekonomik değişimler geçirdiği genel kabul görmektedir. En büyük tehdit olarak algılanan Sovyetler Birliği'nin yıkılması, bu ortamda Türkiye'nin etki alanını genişletme noktasında yeni fırsatlarla karşı karşıya kalması ve tehditlerin kolektif güvenlik yaklaşımının terör gibi yerel ölçekli unsurlara kaymaya başlaması Türkiye'nin dış politikası ve jeopolitik anlayışında değişim yaratmıştır. Soğuk Savaş döneminde takip edilen *bandwagoning* (güçlü olanın ardına takılma) ve dengeleme politikasının ağırlık merkezinin veya "tampon ülke" kimliğinin yeni dönemde çok boyutlu bir dış politika ve yeni bir coğrafya tasavvuru ile değişim geçirdiği iddia edilebilir. Buna paralel

olarak Türkiye'nin küresel siyasetteki konumunun da küçük güç olmaktan çıkıp orta ölçekli güce dönüştüğü görülmektedir (Baba ve Önsoy, 2016, s. 24).

2000'li Yıllar Dış Politikası ve Eleştirel Gerçekçilik

Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden yapılanma sürecine giren bölgesel ve küresel sistem, 2000'li yıllarda yeni bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül 2001'de uluslararası sistemin hegemon gücü olarak kabul edilen ABD'ye yönelik yapılan terör saldırısının yerel, bölgesel ve küresel ölçekli sonuçları olmuştur. Washington'un teröre karşı savaşı dış politikasının merkezine yerleştirmesi ve bunu takip eden süreçte Afganistan ve Irak işgalleri, bölgesel ölçekte başarısız devletleri ortaya çıkarırken, devlet dışı silahlı aktörlerin de bölgesel ve küresel siyaset içerisinde yükselmesine neden olmuştur. Böylesi bir dönemde Türkiye'de de geleneksel dış politikanın ve güvenlik algılamasının hem içsel hem de uluslararası boyutlu gelişmeler nedeniyle yapısal bir dönüşüm geçirmeye başladığı genel kabul görmektedir (Yeşiltaş, Balcı, 2011, s. 9-34, Davutoğlu, 2001, s. 15-50, Aras, 2014, s. 405-407).

Özpek'in de belirttiği gibi bu dönemde uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm orta ve büyük ölçekli devletlerin eylemlerini etkilemiştir (Özpek ve Demirağ, 2014, s. 330). Sistem düzeyinde yaşanan gelişmelerden ve dönüşümden etkilenen aktörlerden birisi de Türkiye'dir. Ancak, Türk dış politikasındaki dönüşüm göz önüne alındığında bunu salt pozitivist argümanlara endekslemenin, söz konusu yapısal değişimi tetikleyen nedenleri göz ardı etmeye ve sadece sistem düzeyinde ele alınarak kendi içinde tutarsız bir sonucun ortaya çıkmasına neden olabileceği ifade edilebilir. Nihayetinde dış politikadaki dönüşümün ontolojik derinliği ve içsel nedenleri anlaşılmadan uluslararası sistemin yapısına odaklanmak; özneler arası pratikleri, içsel aktörleri, toplumsal formasyonları, failleri, nedensellikleri ve sebepleri anlamayı zorlaştıracaktır.

Bu nedenle hem Bhaskar'ın hem de Patokami'nin dikkati çektiği içsel unsurları anlamının uluslararası politikayı anlamada önemli olacağı ifade edilebilir. Bu çerçevede 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesi hem içeriye hem de dışarıya yönelik bakış açısını etkilemiştir (Yalvaç, 2012, s. 173-175). Öncelikle muhafazakâr kimliği benimsemiş ama aynı zamanda reform politikalarını gerek içeride gerekse dışarıda etkin olarak kullanan AK Parti, dış politikayı yapılandırma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bölgesel konumunu ve jeopolitiğini yeniden yorumlama amacı güden stratejik derinlik kavramı (Davutoğlu, 2008, s. 77-96), ülkenin yakın coğrafyası ile sahip olduğu tarihsel bağları ve hafızayı dikkate alarak – kimileri bunu neo-Osmanlılık olarak tanımlamaktadır- (Maziad, M. ve Sotiriadis, J., 2020) dış politika, jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel konumunu inşa etmektedir. Ancak stratejik derinlik kavramının temelde geleneksel dış politika anlayışına (özel olarak Kemalist yoruma) bir eleştiri ve alternatif getirmeye odaklanması, Türkiye'nin daha proaktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunurken, bunu daha çok pozitivist kuram üzerine oturtması kendi içinde bazı açmazlar barındırmaktadır. Nihayetinde Davutoğlu, tarihsel hafızaya vurgu yaparak ikili ilişkileri geliştirmeyi barındıran yeni jeopolitik vizyonu bir yumuşama zemini hazırlasa da derinlikli bir değişimi sağlayamamıştır (Davutoğlu, 2011, s. 14). Türkiye'nin geleneksel jeopolitik konumu ile ilgili anlayışa -Doğu ile Batı arasında köprü olması- eleştiri getirilirken, alternatif olarak önerilen “merkez ülke” geleneksel anlayışın yeni bir yorumu olmanın ötesine geçememiştir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011, s. 9-24).

Türkiye'nin dünya sistemindeki konumunu yeniden tanımlamayı amaçlayan stratejik derinlik kavramı temelde pozitivist kuramın öncüllerinden etkilenen bir anlayışı barındırmaktadır. Davutoğlu'nun öne sürdüğü argümanlar geleneksel realistlerin ve jeopolitikçilerin fikirlerinden etkilenmiştir. Bu fikirler, Türkiye'nin çok boyutlu bir dış politika izlemesi, küresel rolünü yeniden tanımlaması ve stratejik bir bilincin oluşmasına katkı yapmıştır. Ancak Davutoğlu hem içsel hem de dışsal açıdan toplumsal ilişkilerin derinlik ontolojisini göz ardı etmiştir (Yalvaç, 2012, s. 166-169). Bunun nedenlerinden biri tarihsel hafıza ve yeni jeopolitik yorumun, yakın coğrafya ile ilişkileri yeniden kurgulamasına karşılık, ikili ilişkilerin (yöneticilerin etkileşimi) ve toplumsal ilişkilerin Davutoğlu'nun öngördüğü gibi derinlikli bir dönüşümü içselleştirememiş olmasıdır. Başka bir ifade ile Davutoğlu'nun öne sürdüğü iddialar, eleştirel gerçekliğin dikkate aldığı olayların nedenselliği, olayların ortaya çıkma süreçlerini, bunu etkileyen nesnelere ve farklılıkları dikkate almaması sorunudur. Bir bakıma tarihsel hafıza vurgusu veya komşularla sıfır sorun iddiası temelde yerel, bölgesel ve küresel farklılaşmaları ve tabakalaşmayı dikkate almamaktadır.

Diğer taraftan, 2000'li yılların başında AK Partinin iktidara gelmesi ile birlikte iç hegemonyadaki dengeler yeniden şekillenmeye başlamıştır. İktidar değişikliği, eleştirel gerçekliğin öne çıkardığı sosyal ilişkileri de etkilemiştir. Başka bir ifade ile politik düzeyde yaşanan değişim ve AK Parti'nin iktidarını sürdürmesinde itici bir güç haline gelen sivil toplum, politik zihniyeti de değişime zorlamaya başlamıştır. Toplumsal ilişkilerde yaşanan değişimin politik arenaya yansımaları üstyapıyı etkilemeye başlamış ve iktidar çevresi ile sivil toplum arasındaki güçlü ilişki, iktidar için bir meşruiyet yarattığı gibi bürokratik formasyonun da değişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece hem Bhaskar ve Patokami'nin iç hegemonyada meydana gelen değişimin küresel düzeye de etki ettiği varsayımı hem de Gramscian yaklaşımın öncüllerini benimseyen Cox'un ifade ettiği gibi ulusal düzeydeki hegemonya zamanla uluslararası düzeyde de belirleyici olmaya başladığı ifade edilebilir (Cox, 1992, s. 430-450).

Başka bir ifade ile Türkiye'nin 2000'li yıllarda yaşadığı iktidar değişimine paralel, merkez ile çevre ilişkilerinde güçlü bir etkileşim ortaya çıkmış ve buradan doğan meşruiyet siyasi iktidarın merkezi değiştirme amacıyla itici bir güç olmuştur. Siyasi iktidar, hegemonyayı oluşturan sivil toplumun güçlü desteği ile politik toplumu oluşturan enstrümanları dönüştürmeye başlamıştır. Zamanla politik toplum ile sivil toplum veya merkezi oluşturan aktörlerle çevre arasında artmaya başlayan yakınlaşma; küresel ölçüğe dönük bakış açısını da etkilemiştir. Başka bir ifade ile siyasi iktidar-halk-ordu bağlamında yaşanan değişim, içeride iktidar elinin dışarıya yönelik politikasına da zımni bir rıza üretmeye başlamış ve Türkiye'nin küresel rolünü yeniden tanımlaması içeriden destek bulmuştur. Böylece siyasi iktidar tarafından üretilen normlar, politikalar ve hedefler; mutlak olmamasıyla birlikte sivil toplumun geniş bir kesimi tarafından desteklendiği gibi, politik toplumun diğer unsurlarınca da desteklenmeye başlanmıştır.

Bu noktada ulusal düzeyde sağlanmaya başlayan hegemonya, uluslararası düzeyde de karşılık bulmaya başlamıştır. Türkiye, 2000'li yılların başından itibaren bir taraftan ülke içi dinamiklerde güçlü bir dönüşüm yaşarken, diğer taraftan dış politikasını değiştirmeye, kapasite ve kabiliyetlerini güçlendirmeyi öncelendiği; bölgesel ve küresel kurumlarda aktif rol üstlenmeye başladığı gözükmektedir. Ülke içi dinamiklere bakıldığı zaman siyasi ve politik

yapıda yaşanan değişikliklere paralel olarak farklı sosyo-politik aktörlerin öne çıkmaya başladığı, ekonomik kalkınmaya bağlı olarak farklı toplumsal sınıfları da etkileyecek ölçekte olumlu bir ivmenin yakalandığı ifade edilebilir. Gramscian anlayışın, iç yapılarıdaki değişim ve dönüşümü anlamının uluslararası konumu anlama noktasında önemli bir işlev gördüğü varsayımı dikkate alındığında iç dinamiklerde yaşanan değişimin üstyapıyı da etkilediği iddia edilebilir (Dural, 2012, s. 309-322). Nitekim Gramsci'nin hegemonya arayışının temelinde rıza ve toplumlar arasındaki sınıf ilişkileri önemli bir rol oynamakta ve hem özneler arası hem de yapısaldır (Joseph, 2008, s. 109-111). Bhaskar'ın da dikkati çektiği dönüşümsel toplumsal gerçeklik ve Gramsci'nin hem iç hem de dışarıda farklı sınıflar arasında bir takım hegemonik fikirlerin veya egemen ideolojilerin olabileceği varsayımı 2000'li yıllardaki içsel dönüşümü anlamlı hale getirmektedir.

Tahakküm, Rıza ve Hegemonya

AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye, bir yandan dış politikasını yeniden yapılandırırken, diğer yandan da içeride bir reform süreci başlatmıştır (Yeşiltaş ve Balcı, 2011, s. 9-34). Bu noktada Yalvaç'ın da işaret ettiği gibi Avrupa Birliği üyeliği vizyonu, AK Parti'nin içerideki dönüşümü sağlaması açısından önemli bir araç olmuştur (Yalvaç, 2012, s. 172.) AK Parti'nin bu dönemde en çok uğraştığı konulardan biri de içeride hegemon olan güç unsurları ile giriştiği mücadele olmuştur. Bu çerçevede uluslararası alanda stratejik derinlik ve çok boyutlu dış politika bağlamında yeni bir jeopolitik tahayyülü devreye sokan AK Parti, içeride amaçladığı dönüşümü gerçekleştirmek için kurumsal ve zihinsel dönüşümü sağlamaya çalışmıştır.

Büyük bir ekonomik krizin ardından toplumsal desteği arkasına alan ve hayata geçirdiği reformlar sayesinde bu desteği sürdürülebilir kılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, içerideki dönüşüme karşı çıkan ve muhafazakâr iktidar yapısını tehdit olarak algılayan Kemalist ve diğer politik aktörleri dönüştürmeye veya zımnî rızaya zorlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği üyeliği ve uluslararası aktörlerle yaşanan yakınlaşma bu dönüşüm sürecinde hem iç hem de dışsal destek bulmasını sağlamıştır. Halkın önemli bir bölümünün AB vizyonunu desteklemesi, üyelik bağlamında hayata geçirilen reformların hem içeride toplum tarafından hem de AB gibi uluslararası aktörlerden destek bulması AK Parti'nin karşıtları üzerinde bir meşruluk elde etmesini sağlamıştır.

AK Parti'nin bu dönemde iç hegemonyayı yeniden dönüştürmesini kolaylaştıran unsurlardan biri de merkez-çevre ilişkilerini yeniden dizayn etmesi olmuştur (Erdem, 2021). Toplumsal ve sosyal alandaki güçlü etkileşimi sayesinde çevrenin (halkın) güçlü desteğini sağlayan iktidar, kendisine karşı çıkan ve bir yerde merkezin (devletin) gücünü kontrolünde bulunduran aktörleri zayıflatmaya başlamıştır. Hiç şüphesiz bu noktada en fazla dikkati çeken değişimlerden biri sivil-asker ilişkilerinin yeniden dizayn edilmesi olmuştur.

Hegemonyanın zamanla değişmesi AK Parti'nin 2010'lu yıllardan itibaren dış politika, güvenlik politikaları ile orta ve uzun vadeli hedefler, stratejiler oluşturma noktasında sivil-asker, devlet-toplum, karar verici aktörler-bürokrasi ilişkisi bağlamında daha bütünlükçü bir politika oluşturmasını sağlamıştır. Başka bir ifade ile iç hegemonyada siyasi, askeri ve

toplumsal konsolidasyonun sağlanması ortak hedefler noktasında daha bütünlükçü bir çizginin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Diğer taraftan bu dönemde çok boyutlu bir dış politika izleyen Türkiye, küresel politikasında fikri bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde bölgesel aktivizmi, diplomasi araçlarını, kalkınma, iş birliği ve bölgesel sorunların çözümünü önceleyen bir fikri anlayışa geçiş yapan Türkiye, küresel rolünü de yeniden tanımlamaya başlamıştır. Buna paralel olarak bölge ülkeleri ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye başlayan Türkiye, Afrika, Asya, Latin Amerika, Balkanlar, Orta Asya başta olmak üzere farklı coğrafyalarda siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeyi önclemiştir. Böylece Türkiye, küresel ölçekte çok katmanlı ve tabakalı gerçekliği dikkate alan bir anlayışa yönelmeye başlamıştır. Türkiye, bu dönemde bölgesinde yaşanan sorunların çözümü noktasında kolaylaştırıcı bir rol üstlenirken, kapasite ve kabiliyetlerini artırmayı da önclemiştir. Türkiye'nin bu dönemden itibaren bölgesel ve küresel ölçekte artan aktivizmi, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini olumlu etkilediği gibi, üyesi olduğu uluslararası örgütler içindeki rolünü de olumlu etkilemiştir (Tuna, 2021, s. 9). Türkiye, gerek İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), gerekse Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Ekonomi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası platformlarda etkin rol üstlenmeye başlamış ve bu platformları uluslararası sorunları gündeme getirdiği mekanizmalara dönüştürmeyi hedeflemiştir (Tuna, 2020b, s. 1589). Başka bir ifade ile Türkiye, siyasi ve ekonomik anlamda ivme kazandıkça uluslararası sistemle entegrasyonunu da güçlendirmiş ve küresel rolünü yeniden tanımlamaya başlamıştır.

“Dünya Beşten Büyüktür” ve Türkiye'nin Küresel Düzen Anlayışı

Türkiye, siyasi ve ekonomik kapasitesini geliştirdikçe, bölgesel ve küresel ölçekli yaklaşımında da bir değişime gitmeye başlamıştır. Bunda hiç şüphesiz Cox'un da önemini vurguladığı maddi güç unsurlarında, başka bir ifade ile kapasite ve kabiliyetlerde meydana gelen değişimin önemi büyüktür. Türkiye, kapasite ve kabiliyetlerini artırdıkça, küresel sisteme dönük eleştirilerini de artırmaya başlamış ve küresel düzene dönük yeni talepleri dile getirmeye başlamıştır. Bu taleplerin şekillenmesinde Türkiye'nin artan gücünün etkisi kadar bölgesinde ve küresel ölçekte farklı toplumsal sınıflarla ve tabakalarla girdiği etkileşimin de büyük bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim, Türkiye, sahip olduğu yumuşak güç araçları, diplomatik misyonları, ticari araçları, sosyo-kültürel kurumları sayesinde farklı ülke ve bölgelerde yer edinmeye başlamış ve farklı toplumsal yapılarla etkileşimini artırmıştır. TİKA, AFAD, Kızılay, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi kurumları sayesinde küresel ölçekte kültürel ve sosyal kurumlar inşa etmeye başlayan Türkiye, özellikle çevre kuşağında nüfuzunu artırmaya başlamıştır (Tuna, 2020b, s. 1588-90). Türkiye, bu kurum ve kuruluşları sayesinde bölgesel ve küresel ölçekte sahip olduğu ahlaki normları, kültürel unsurlarını, savunduğu değerleri, Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya başta olmak üzere yakın coğrafyaya taşıma imkânı bulmuştur. Bu durum Türkiye'nin yakın coğrafyalardaki ülkelerle siyasi ekonomik ve ticari ilişkilerini güçlendirmesine zemin hazırladığı gibi, Türkiye'nin farklı toplumsal tabakalarla etkileşimini artırmasına ve savunduğu değerlerin karşılık bulmasına etki etmiştir.

Ancak burada en önemli sorun Türkiye'nin iç hegemonyada sağladığı ivmeyi dışsal alana taşımada ne kadar başarılı olduğu ve uluslararası alana ne sunduğu ile ilgilidir. Türkiye,

2000’li yıllarda artan kapasite ve kabiliyetleri, uluslararası sistem içerisinde güçlenmeye başlayan konumu, içeride gerçekleştirmeye başladığı dönüşüm, bunun ekonomik, siyasi ve ideolojik yansımalarına paralel olarak, küresel sistemin üzerine kurulu olduğu Batı merkezci yapıyı ve değerler sistemini eleştirmeye başlamıştır. Bu çerçevede küresel platformlarda, küresel düzenin çarpıklıklarını ve istikrarsızlığa yol açan adaletsizlikleri dillendirmeye başlamıştır. Benzer şekilde, özellikle 2010 sonrası dönemden itibaren üyesi olduğu platformları daha etkin kullanmaya yönelmiş, başkanlığını yürüttüğü dönemlerde İslam İşbirliği Teşkilatı ve G20 gibi uluslararası mekanizmaları küresel barış ve istikrarı sağlamak için daha aktif kullanmayı öncelemeye başlamıştır (TCBB, 2016).

Diğer taraftan uluslararası sistemi etkileyen, artan bölgesel çatışmalar ve krizlerin Türkiye’ye yansımaları ve uluslararası aktörlerin çözüm bulma noktasında başarısız kalması Türkiye’nin küresel düzene yönelik eleştirilerini artırmasına neden olmuştur. Dış politikada daha fazla bağımsız ve çok yönlü bir diplomasi arayışında olan Türkiye, bu dönemden itibaren bir yandan güvenlik sorunlarına karşı aktif mücadele ederken, diğer taraftan da kolaylaştırıcı rolü ve kapasitesi sayesinde uluslararası platformlarda olumlu bir potansiyelinin olduğu ifade edilebilir (Dal, 2016:624-625). Örneğin Doğu Akdeniz’deki Yunan tezlerine uluslararası kamuoyunun destek vermesi ve Türkiye’nin hakkını göz ardı edici faaliyetlerde bulunması, Türkiye’nin uluslararası sisteme olan güveninin sorgulanmasına neden olmuş ve kendi menfaatleri doğrultusunda politikalar izlemesini sağlamıştır (Tuna, 2020a, s. 80-81).

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın liderliğinde uzun yıllardan bu yana küresel düzenin adaletsizliklerine çözüm bulunmasını noktasında ortak bir söylem geliştirmeye başlayan Türkiye, uluslararası toplumun desteğini almak için yeni bir anlayışı öne çıkarmaya başlamıştır (Erdoğan, 2021, s. 13). Bu anlayış temelde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın son yıllarda başta BM olmak üzere farklı uluslararası platformlarda ve iç kamuoyunda öne çıkardığı “Dünya Beşten Büyüktür” söylemine dayanmaktadır. Bu söylem temelde Birleşmiş Milletler yapısının reforma tabi tutulmasını öngören bir yaklaşımı içerirken, aynı zamanda Türkiye’nin küresel düzenin çarpıklıklarını ve adaletsizliklerini dillendirdiği bir yaklaşımı barındırmaktadır. Bu talep temelde üstyapıyı (küresel düzeni) hedef alması itibarıyla, küresel düzeni değiştirmeyi öngören argümanlar içermektedir. Mevcut BM düzenini, 20. yüzyılda yaşanan savaşlar sonrası ortaya çıkmış bir anlayışın ürünü olarak kodlayan, beş ülkenin çıkarlarını merkeze alan ve dünyanın farklı kültürlerini, medeniyetlerini ve coğrafyalarını dışlamakla suçlayan bu söylem; BM yapısını günümüz sorunlarına çözüm geliştirme noktasında işlevsiz ve adil olmayan bir düzen olarak konumlandırmaktadır. Türkiye, buna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde daha adil, kapsayıcı ve kalıcı çözümler sunabilecek bir yapının inşasını savunmaktadır (Erdoğan, 2021, s. 13).

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın küresel alandaki adaletsizliklere yönelik eleştirileri, son yıllarda Türk dış politikasında belirleyici hale gelmeye başlamıştır. Yakın çevresinde yaşanan çatışma, savaş ve istikrarsızlıklardan en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Türkiye, küresel sistemin neden olduğu çarpıklıkları, adaletsizlikleri ve kırılğanlıkları çözümsüzlüğün nedeni olarak görmektedir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın reform çağrısı ve küresel sistemin çarpıklıklarına yönelik eleştirileri sadece söylem düzeyinde kalmamakta, dış politika davranışlarına da yansımaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Türk dış politika

yapımcılarının farklı uluslararası kuruluşları, platformları dış politika söylemlerine uygun şekilde daha aktif olarak kullanması, farklı ülke ve bölgelerle yeni iş birliği alanlarına yoğunlaşmasıdır. Örneğin, Afrika Birliği'nin stratejik ortağı, Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın diyalog ortağı, Türk Devletler Teşkilatı'nın kurucu üyesi olan Türkiye, bu tür platformları daha etkin kullanmakta ve bu platformların üyesi olan ülkelerle ve bölge halklarıyla kurduğu güçlü bağlar sayesinde bölgesel etkisini derinleştirmektedir.

Afrika açılımı sayesinde bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye başlayan Türkiye, TİKA, Kızılay, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi yumuşak güç araçları sayesinde Afrika coğrafyasında halkla sosyal ve kültürel bağlarını da güçlendirmektedir (Oğurlu, 2017, s. 53-55). Türkiye'nin hem Afrika'da hem de Orta Asya ve Balkanlarda inşa ettiği politikasını temelde işbirliği, istikrar ve kalkınma ölçütleri üzerinden geliştirmesi, "kazan-kazan" mantığını öncelemesi ve daha adil bir düzen talebinin merkezine söz konusu bu bölgeleri yerleştirmesi güven ilişkisine dayalı bir ilişki biçimini ortaya çıkarmaktadır (Demirtaş, 2021). Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kurduğu ilişkileri salt çıkar ve kazanç mantığı üzerinden ele almaması, bölge ülkeleri ile siyasi, diplomatik, kültürel ilişkilerini genişletmenin yanı sıra, bölgede halkın sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirilmesi, eğitim, sağlık ve altyapı gibi imkanlara erişimini sağlamayı öngören insan odaklı politikalar izlemesi, Türkiye'nin bölgesel ölçekte bir rıza üretimine de katkı sunmaktadır (Aslan, 2019, s. 37-59).

Fransız Yatırımcılar Konseyi (CIAN) tarafından Afrika'da yapılan "Africaleads 2021" isimli kamuoyu araştırmasına göre Türkiye, son yıllarda Afrika'daki imajını giderek güçlendirmektedir. Kıta Afrika'sındaki yumuşak güç unsurları, yatırımları ve Türk Hava Yollarının kıtadaki artan etkisi Afrikalıların gözünde Türkiye'yi faydalı bir ortak haline getirmiştir (Africaleads, 2021, s. 1-5). Bölgede Arapça, Fransızca ve Afrika yerel dillerinin konuşulduğu ülkelerde Türkiye, %66 ile en faydalı altıncı ülke olarak öne çıkmaya başlamıştır. Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki güçlü ilişkilerin yansıdığı bir diğer alan ise diplomatik alana yansımıştır. 2002 yılında 12 olan elçilik sayısı günümüzde 50'e yakın olmuş ve ticaret hacmi de 100 milyon dolardan 6,5 milyar dolara çıkmıştır (Yeni Şafak, 2022). Benzer şekilde Türkiye Asya ülkeleriyle hem ikili ilişkilerini siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda güçlendirirken, Türk Devletler Teşkilatı ve Şanghay İşbirliği Teşkilatı bağlamında bölgedeki imajını güçlendirmekte ve konumunu perçinlemektedir. Türkiye'nin Asya ile ticari, siyasi, ekonomik işbirliğini artırmayı hedefleyen "Yeniden Asya Girişimi" de bu politikanın bir devamı olarak ön plana çıkmaktadır (Dışişleri Bakanlığı; 2022).

Böylece Türkiye, son yıllarda artan kapasite ve kabiliyetleri bağlamında bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik, diplomatik, kültürel ve sosyal bağlarını güçlendirmeye başlarken, diğer taraftan BM dışında üyesi veya diyalog ortağı olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı, G20, Asya Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Afrika Birliği gibi bölgesel ve küresel kuruluşlarda aktif rol üstlenmeye odaklanmaktadır. İşbirliği yaptığı ülkelerle ortak bir vizyon inşa etmeye çalışan Türkiye, küresel platformları da aktif bir şekilde kullanarak ahlaki normlarını da öne çıkaran bir kamu diplomasisi yürütmektedir. Böyle bir noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "daha kapsayıcı ve daha adil bir düzen ve sürdürülebilir bir barışın inşa edilmesi için Birleşmiş Milletler yapısının değişmesi gerektiği" çağrısı, Türkiye'nin küresel toplumla paylaşabildiği

önemli taleplerden birisine dönüşmüştür (Erdoğan, 2021:17). Türkiye'nin bu çağrısı mevcut statükocu düzenin yerine daha paylaşımcı ve adaleti merkeze alan bir sistemi öngörmesi nedeniyle de dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin bu politikası ve küresel sisteme sunduğu öneriler temelde daha adil ve yaşanabilir bir düzenin inşa edilmesi inancı üzerine kurulu bir önermeye veya modele dayanmaktadır. Türkiye'nin Afrika Açılımı, Yeniden Asya Girişimi, bölgesinde istikrarlaştırıcı bir güç olarak öne çıkması, insani odaklı dış politikası ve küresel düzene yönelik eleştirileri dikkate alındığında dış politika uygulamalarında ve söyleminde öne çıkan yaklaşımı bir modele dönüştürmesi gerekmektedir. Nitekim son yıllarda bölgesel ve küresel ölçekte etkin rol oynamaya başlayan, kapasite ve kabiliyetlerini artırdıkça uluslararası sisteme dönük ahlaki normları öne çıkaran bir liderlik anlayışını benimseyen ve bu doğrultuda küresel sisteme eleştiriler getiren Türkiye'nin öne sürdüğü normları genel bir çerçeveye oturtması zorunludur. Bu ahlaki normlar sınıflandırıldığında temelde;

- Daha adil bir düzen,
- Eşit bir temsiliyet,
- İstikrar ve güvenliğin inşası,
- Ülkelerin sahip oldukları öz kaynakları kendi halklarının refahı için kullanması,
- Ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve psikolojik unsurlarını etkin kullanabilecekleri bir yapı inşa etme,
- İstikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerin güvenlik altyapılarını ve devletlerin kurumsal yapılarının yeniden reforme edilmesini destekleme amaçlarını içerdiği ifade edilebilir.

Bu çerçevede Türkiye'nin bugün Somali, Libya, Suriye, Karabağ, Kosova, Bosna-Hersek ve diğer ülkelerde sunduğu desteğin temel sütunları;

- İdari ve yerel otoritelerin kendi kendilerine yeterli hale gelmesi,
- Altyapının güçlendirilmesi,
- Halkın güven içinde yaşayabileceği bir ortamın inşası,
- Sağlık, eğitim, ulaşım ve adalet sisteminin güçlendirilmesi,
- Ekonomik alt yapının güçlendirilerek sosyal hayata yansımalarının desteklenmesi,
- Ülkenin öz kaynaklarını kullanmasının sağlanması üzerine kuruludur.

Bu durum Türkiye'nin küresel alanda artan adaletsizliklere ve krizlere yönelik çarpıklığı eleştirmenin ötesinde sahip olduğu kapasite ve kabiliyetleri kullanarak bölgesel ve küresel barış ve istikrarın inşasına katkı sağladığını göstermektedir. Küresel barış ve istikrarın sağlanması ve adil bir düzenin sağlanması noktasında Türkiye'nin izlediği dış politika ve uluslararası alanda dillendirdiği söylemleri, hem içeride (iç hegemonya) hem de uluslararası alanda karşılık bulmaktadır. Nitekim bugün Türkiye'nin küresel sistemin adaletsizliklerine yönelik itirazı

Afrika, Orta Asya ve Balkanlarda giderek karşılık bulmaya başlamaktadır. Özellikle Covid-19 sonrası dönemde, küresel sistemin adaletsiz işleyişine ve küresel sorunların çözümü karşısındaki işlevsizliğine yönelik itirazları da barındıran “Dünya Beşten Büyüktür” söylemi giderek daha fazla anlam kazanmaktadır (Güder, 2020, s. 89).

Sonuç

Bu makale, pozitivist ve post-pozitivist kuramların eleştirisi bağlamında eleştirel gerçekliğin kullandığı argümanları merkeze alarak, Türk dış politikasını “Dünya Beşten Büyüktür” söylemi bağlamında tartışmaktadır. Çalışma kapsamında fenomenleri, failleri, nedenselliği ve sebepleri analiz düzeyinin bir parçası olarak kullanırken, iç hegemonya ve dış hegemonya arasındaki bağlamı dikkate alarak 2000’li yıllarda değişen dış politika dinamiklerini mercek altına almaktadır. İç hegemonyada yaşanan değişim ve bunun uluslararası alana yansımalarına dikkat çekilerek, Türkiye’nin yeni dış politikası tartışılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda stratejik derinlik kavramının Türkiye’nin jeopolitiğini ve çok boyutlu dış politikasını yeniden yapılandırmasında önemli bir işlev görmesine karşın, iç hegemonya ve toplumsal tabakalaşmayı göz ardı etmesi nedeniyle eksik bir okumaya yol açtığını savunmaktadır. Bu kavramın klasik kuramların varsayımından hareket etmesi nedeniyle pozitivism tuzağına düştüğü ifade edilmektedir. Bhaskar’ın Marksizmin varsayımlarını önemseydiği dikkate alındığında Potokami’nin uluslararası ilişkilerle kurduğu bağlamın ve Gramsci ile Cox’un hegemonya anlayışının Türkiye’nin küresel konumunu hangi ölçüde açıkladığı tartışılmıştır.

Türkiye’nin son yıllarda artan kapasitesine paralel olarak küresel düzene yönelik eleştirilerini, “Dünya Beşten Büyüktür” söyleminin ve dış politika pratiklerinin hem içeride hem de uluslararası alanda karşılık bulduğuna dikkati çeken çalışma, bu durumun Türkiye’nin bölgesel etkinliğini genişletmesinde de kolaylaştırıcı olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Türkiye’nin küresel adalet ve istikrarın sağlanması talebi ve girişimleri küresel düzenin sağlanmasını hedef alması ve özellikle farklı toplumları, kültürleri, medeniyetlerin dahil olduğu daha geniş ölçekli bir yapının inşasını talep etmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Ancak söz konusu “daha adil bir düzenin” hangi araçlarla ve hangi değerler bağlamında sağlanabileceğine dair gerçekçi bir çerçeveden uzak olması nedeniyle ahlaki normlarla sınırlı olduğu ifade edilebilir. İkinci sorunlu alan ise “dünya beşten büyüktür” söyleminin küresel düzene yönelik eleştirileri temelde Birleşmiş Milletler bağlamına oturtarak sınırlandırmış olmasıdır. BM, kurulduğu günden bu yana önemli bir platform olsa da uluslararası düzenin sağlanmasında mutlak bir işleve sahip olamamıştır. Bu durum BM’yi merkeze alan bir eleştiri ve reform çağrısının küresel adaletin sağlanması için yeterli olamayacağını göstermektedir.

Bu talebin bir diğer eksikliği ise ahlaki normların belirsizliği ve mevcut küresel düzene karşı güçlü bir alternatif model sunamamasıdır. Türkiye, sahip olduğu güç ve kapasite ile öne sürdüğü ahlaki normlar çerçevesinde bölgesel ölçekte barış ve istikrarın sağlanması için bir model sunabilmektedir. Ancak bu modelin tanımlanmış bir çerçevesinin olmaması ve belirsizliklerin hâkim olduğu mevcut liberal düzene alternatif bir yaklaşımı savunup savunmadığının net olmaması önemli bir sorunsaldır. İç hegemonyaya bakıldığında görece uyumlu bir söylem öne çıkmasına rağmen, orta ve uzun vadede bu uyumluluğu sürdürebilecek

araçlar ve ilkelerin neler olduğu tartışmalıdır. İç hegemonyada sağlanan uyum sayesinde bölgesel ve küresel ölçekte yeni bir söylemi öne çıkarmasına karşın, küresel toplumun rızasını kazanabilecek bir modeli hangi ölçütlere dayandıracığı ve hangi araçlarla uygulayacağı belirsizliğini sürdürmektedir.

Kaynakça

- AFRICALLEADS, (2021). Baromètre CIAN des leaders d'opinion en Afrique, réalisé par IMMAR, Erişim Tarihi: 10.10.2022 https://www.cianafrique.org/media/2021/03/barometre_Africaleads2021_defweb.pdf
- Aras, B. (2014). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(4), 176-197.
- Aslan, M. (2019), *Yeniden Yapılandırma: Türkiye'nin Suriye'deki Modeli*, SETA Rapor.
- Aydınlı, E. (2020), "Büyük Strateji" Çıkmazı ve Türkiye için "Büyüme" Önermesi", (içinde) *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama*", Karaosmanoğlu Ali L. ve Aydınlı, E. (ed), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baba, G., Önsoy, M. (2016). Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status, *Uluslararası İlişkiler*, Volume 13, No.51.
- Balcı, A. (2013). *Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bhaskar, R. (1978). *A Realist Theory of Science*, Brighton: Harvester Books.
- Bhaskar, R. (2011). *Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş: Gerçekliği Geri Kazanmak*, Ankara: NotaBene Yayınları.
- Bhaskar, R. (2017). *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı*, Vefa Saygın Öğütte (ed) Ankara: Nika Yayınevi.
- Carr, Edward, H. (1978). *The 20 Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra: The Macmillan Press.
- Cox, R. W. (1992). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory, Perspectives on world Politics, içinde Eds. Richard Little, Michael Smith, Routledge, London, NY
- Dal, Emel P., Kurşun, M. (2016), Assessing Turkey's middle power foreign policy in MIKTA: Goals, means, and impact, *International Journal*, Cilt:71, Sayı:4, 608-629.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirtaş, T. (2021). Türkiye'nin Afrika Politikası, *Kriter Dergisi*, Yıl:6, Sayı:62.
- Demirtaş, B. (2014). İnşacılık, Ali Balcı ve Şaban Kardaş (ed), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (içinde). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dural, B. (2012). Antonio Gramsci ve Hegemonya, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11 Sayı:39, 309-321.
- Ekren, A. (2022). "Antonio Geamsci'nin Hegemonya Kavramının Uluslararası İlişkiler Disiplinine Girişi ve Yorumlanması", Cilt:14, Sayı:2. 149-158
- Eralp, A. (2011). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm- Realizm Tartışması, (içinde) *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, T. (2021). Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında 27 Nisan e-Muhtırası, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/merkez-cevre-iliskisi-baglaminda-27-nisan-e-bildirgesi-kose-yazisi>
- Erdoğan, R. T. (2021). *Daha Adil Bir Dünya Mümkün: Birleşmiş Milletler Reformu İçin Bir Model Önerisi*, İstanbul: Turkuvaz Kitap.

- Evaghorou, L. Evaghoras. (2009). An Offensive Realism Approach: Turkey as a Regional Power. Akis, Kalaitzidis (ed.), *Global Politics in the Dawn of the Twenty-First Century* (içinde). Atina: Atiner. 227-242.
- Güder, S. (2020). Covid-19'un Uluslararası Sistem ve Türkiye Siyasetine Yansımaları, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Jones, B. (2002). After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction Of World Politics, *Journal of Critical Realism*, 1:1.
- Joseph, J. (2008). Hegemony and Structure-Agency Problem in International Relations, *Review of International Studies*, Cilt 34, No 1.
- Karcı, B. (2017). Eleştirel Gerçekçi Bilgi Teorileri, *Turkish Academic Research Review*, Cilt 2, Sayı 2. 89-108.
- Kolasi, K. (2018). Uluslararası İlişkiler Teorisinde Bilimsel Realizm ve Yapı Kavramı, *SBF Dergisi*, Cilt 73, No. 4, 931-958.
- Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkish: From Irredentism to Cooperation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press
- Maziad, M. ve Sotiriadis, J. (2020), Turkey's Dangerous New Exports: Pan-Islamist, Neo-Ottoman Visions and Regional Instability, *Middle East Instution*, <https://www.mei.edu/publications/turkeys-dangerous-new-exports-pan-islamist-neo-ottoman-visions-and-regional>
- Morgenthau, Hans. J. (2005). *Politics Among Nations: Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*,. 7. Baskı. New York: McGraw-Hill.
- Oğurlu, E. (2017). Türk Dış Politikası'nda Afrika Açılımı, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:5
- Ozan, E. D. (2001). Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Ana Hatları, *Praksis* (3), 10-25.
- Özpek, B., Demirağ. Y. (2014). Turkish foreign policy after the 'Arab Spring': from agenda-setter state to agenda- entrepreneur state. *Israel Affairs*, 20(3), 328-346.
- Patokami, H. (2001). *After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction of World Politics*, New York: Routledge.
- Sunar, L. (2007). Batı Düşüncesinde Yeni Arayışlar ve Roy Bhaskar'ın Eleştirel Realizm Felsefesi. *Sosyoloji Dergisi*, 3:15, 85-100.
- Tuna, F. (2020a). Türk Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Libya Politikası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2:1, 74-87.
- Tuna, F. (2020b). Bölgeselleşme Kapsamında Türk Dış Politikasının Etkinliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19:4, 1580-1595.
- Tuna, F. (2021). Kamu Diplomasisinde Sivil Toplum Kuruluşun Rolü, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11:2, 1-12.
- Ülman, B. Balta-Peker, E. ve Ağcan, M. A., (2011). "Uluslararası" Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkânları, *Uluslararası İlişkiler*, 8:30.
- Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post- Pozitivizm Sonrası Aşama", *Uluslararası İlişkiler*, 6:24, 3-32.
- Yalvaç, F. (2012), "Strategic Depth or Hegemonic Depth? A Critical Realist Analysis of Turkey's Position in the World System", *International Relations* 26:2, 165-180.
- Yalvaç, F. (2014), "Approaches to Turkish Foreign Policy: A Critical Realist Analysis", *Turkish Studies*, 15:1, 377-402.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. Bilgi, Sayı: 23, 9-34.

-
- TCCB, (2016). İslam İşbirliği Teşkilatı 13'üncü İslam Zirvesi'nin Açılışında Yaptıkları Konuşma, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/42573/islam-isbirligi-teskilati-13uncu-islam-zirvesinin-acilisinda-yaptiklari-konusma>
- Türkiye'nin Afrika'daki yükselen siyasi imajı Yunanistan'ın merceğinde: Haritalı analiz yaptılar”, Yeni Şafak, Erişim Tarihi: Ağustos 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/turkiyenin-afrikadaki-yukselen-siyasi-imaji-yunanistanin-merceginde-haritali-analiz-yaptilar-3855419>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Yeniden Asya Girişimi, <https://www.mfa.gov.tr/yeniden-asya-girisimi.tr.mfa>
-